

Tiedollinen Tuotos 6-2

Vaiheittainen opas moraalisen tapauksen pohdintatekniikkaan



Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union



Tämä hanke on saanut rahoitusta Euroopan unionin ERASMUS+-ohjelmasta KA203 - Korkeakoulutuksen Strategiset Kumppanuudet - avustussopimusnumerolla 2020-1-BE02-KA203-074740.

HANKKEESTA

TIIMI

Strategiset NursEduPal@Euro -yhteistyökumppanit ovat muodostaneet kansainvälisen konsortion, joka on tehnyt yhteistyötä innovatiivisen opetuksen kehittämiseksi sairaanhoitajien perustutkintokoulutukseen.

TAVOITE

Erasmus+-hankkeen tavoitteena on ollut parantaa palliatiivisen hoitotyön koulutuksen laatua antamalla opetushenkilökunnalle valmiuksia käyttää erilaisia innovatiivisia opetusmenetelmiä sen varmistamiseksi, että palliatiivinen hoito sisällytetään sairaanhoitajaopiskelijoiden perustutkinnon opetussuunnitelmaan.

Hankkeessa on kehitetty osaamiseen perustuva eurooppalainen matriisi, joka sisältää innovatiivisia yhdistelmäoppimiseen perustuvia opetusmenetelmiä kouluttajille. Tämän tehostetun koulutusresurssin tavoitteena on antaa sairaanhoitajaopiskelijoille mahdollisuus saavuttaa palliatiivisen hoidon ydinosaaminen, jotta heillä on paremmat valmiudet käsitellä palliatiivisen hoidon ilmiöitä käytännössä.

ETENEMINEN

Hanke koostuu neljästä vaiheesta, joiden tuloksena on yhdeksän tiedollista tuotosta:

1. Määritellään palliatiivisen hoidon ydinosaaminen (IO1);
2. Kehitetään innovatiivisia opetusmenetelmiä palliatiivisen hoidon aiheista ja tarjotaan opetusmateriaalia (IO0, IO2, IO3, IO4, IO6, IO8);
3. Eurooppalaisen opetussuunnitelmien kehittämismatriisin luominen ja kouluttajien kouluttaminen sen käyttöön (IO7);
4. Helpotetaan palliatiivisen hoidon kouluttajien eurooppalaisen verkoston perustamista (IO5).

Hankkeessa on kehitetty materiaalia, jolla tuetaan opettajien valmiuksia opettaa asianmukaiset tiedot, taidot ja asenteet perustutkintoa suorittaville sairaanhoitajaopiskelijoille innovatiivisella ja osallistavalla tavalla. Ottamalla käyttöön pelillistämisen, klinisen ja moraalis-eettisen päättelyn sekä simulaation kokemuksellisinä ja immersiiivisinä opetusmenetelminä hoitotyön opetussuunnitelmissa konsortio odottaa vaikuttavansa myönteisesti tulevien hoitotyöntekijöiden palliatiivisen hoidon tietojen ja taitojen kehittymiseen.



<https://nursedupal.eu/>



SCAN ME

howest
university of applied sciences

K
KAMK • University
of Applied Sciences



**Transilvania
University
of Braşov**



HOSPICE CASA SPERANȚEI
PREȚUIM FIECARE CLIPĂ DE VIAȚĂ

Sisältö

Esipuhe	1
Kiitokset	1
Lyhyt johdatus moraalisen tapauksen pohdintaan	2
Moraalisen dilemman määritelmä	2
Dilemma-menetelmä.....	2
Määritelmä, tavoitteet ja yleinen lähestymistapa moraalisten tapauksien pohdintaan	2
Kymmenen vaihetta moraalitapauksen pohdintaan	4
Vaihe 1 - Johdanto.....	4
Vaihe 2 - Tapauksen esittely.....	4
Vaihe 3 - Moraalisen kysymyksen ja dilemman muotoilu.....	4
Vaihe 4 - Osallistujien selventäminen	5
Vaihe 5 - Tapauksen analysointi.....	5
Vaihe 6 – Vaihtoehtojen etsiminen	6
Vaihe 7 - Näkökulmat, yksilölliset valinnat.....	6
Vaihe 8 - Tutkiva vuoropuhelu	6
Vaihe 9 - Johtopäätökset, seuraukset, päätös	7
Vaihe 10 - MCD-prosessin arviointi	7

Esipuhe

Turvallisen ja laadukkaan palliatiivisen hoidon tarjoaminen edellyttää teknistä asiantuntemusta ja kokemusta. Yhtä tärkeää on kuitenkin taito fasilitoida jäsenneltyä keskustelua, jossa ammattilaiset pohtivat yhdessä konkreettista moraalista kysymystä. Pohjimmiltaan moraalisen tapauksen pohdintaa pohjustetaan keskustelumenetelmällä, ja sitä johtaa fasilitaattori, usein eetikko.

Tiedollinen tuotos 6-2 käsittelee moraalista keskustelua! Tässä asiakirjassa annamme sinulle hieman taustatietoa moraalitapauksen pohdintamenetelmästä, minkä jälkeen annamme käytännönläheisen ohjeen siitä, miten voit järjestää moraalitapauksen pohdintatilaisuuden oppilaitesi kanssa.

Tyypillisesti moraalitapausten pohdinta on paras toteuttaa enintään 8-10 osallistujan voimin, ja se kestää noin 90 minuuttia.

Yhdessä IO6-2:n muiden asiakirjojen kanssa - käyttövalmis Power Point -esitys, jossa esitellään moraalitapauksen pohdintatekniikka ja arviointiasiakirja, jonka avulla voit saada palautetta opiskelijoilta - sinulla on kaikki valmiina, jotta voit valmistaa opiskelijoistasi ennakoivia sairaanhoitajia, joilla on hyvä itsehoitotieto!

Kiitokset

NursEduPal@Euro-tiimi haluaa ilmaista kiitollisuutensa Hospice Casa Speranței henkilökunnalle ja Braşovin Transilvanian yliopiston sairaanhoitajaopiskelijoille, jotka ovat rohkeasti jakaneet kokemuksiaan ja näkemyksiään tapauksista ja eettisistä ongelmista UnitBv:n tutkijaryhmän kanssa.

Haluamme myös ilmaista kiitollisuutemme henkilöille, jotka on esitelty tapausten kirjassa (tiedollinen tuotos 0). On ollut kunnia ja etuoikeus tukea ja kulkea näiden potilaiden ja heidän perheidensä rinnalla heidän matkallaan.

Lyhyt johdatus moraalisen tapauksen pohdintaan

Moraalisen dilemman määritelmä (Moral Case Dilemma/Deliberation – MCD)

Tarkoituksena on esittää lyhyesti tilanne, johon liittyy moraalinen ristiriita kahden toiminnan, periaatteen, arvon tai käyttäytymisen välillä.

Toiminnan harjoittaja tuntee, että kilpailevat moraaliset perusteet vetävät häntä vastakkaisiin suuntiin, ja hän on tietoinen kahden mahdollisen toimintasuunnan yhteensopimattomuudesta.

Dilemma-menetelmä

Dilemma-menetelmä perustuu erityiseen näkemykseen etiikasta ja moraalisesta oppimisesta: hermeneutiikkaan.

Siinä korostetaan käytännöllistä rationaalisuutta (phronesis), dialogin merkitystä oppimistapana, joka perustuu näkökulmien vaihtoon ja näköalojen yhdistämiseen, sekä sokraattista epistemologiaa.

Eettisen hermeneutiikan keskeisenä elementtinä on todellisen kokemuksen keskeinen asema arkipäivän käytännöissä: tiedon ja moraalisten tuomioiden pätevyys ja luotettavuus rakentuvat ja niitä tarkastellaan arkipäivän ammatillisissa käytännöissä ja niiden avulla. Lopuksi tuomioiden luotettavuus ja pätevyys määräytyvät arkielämän kokemusten ja käytäntöjen perusteella.

Määritelmä, tavoitteet ja yleinen lähestymistapa moraalisten tapausten pohdintaan

Määritelmä

Yhteistyökokous, jossa (monialainen) ryhmä (terveydenhuollon) ammattilaisia pohtii yhdessä konkreettista moraalista kysymystä, ongelmaa tai dilemmaa.

Pohjimmiltaan ja toisin kuin muuntyyppisissä (epävirallisemmissä) kokouksissa, moraalitapauksen pohdinta on jäseneltä keskustelumenetelmällä, vuoropuhelulla ja moderoinnilla, jota fasilitoija, usein eetikko, johtaa." (Haan et al, 2018)

Tavoitteet

- Päätöksenteko (prospektiivinen; retrospektiivinen "Teimmekö oikein?"/"Miten pääsimme tähän?")
- Tai moraalisten kysymysten tutkiminen, tulkitseminen ja selittäminen (esim. "Mikä on saavutusten arvo terveydenhuollossa?")

Yleinen toimintamalli

Tarkastelun kohteena oleva moraalinen kysymys on aina konkreettinen asia, moraalinen ongelmatilanne, jonka joku osallistujista on kokenut. Tämä ongelma esitetään tapauksena (esim. koskien potilaan hoitopäätöstä).

Tapausta ei analysoida soveltamalla yleisiä moraalikäsitteitä deduktiivisesti tai viittaamalla periaatteisiin, vaan tutkimalla tapaukseen osallistuvien osapuolten arvoja ja normeja.

Dilemma-menetelmällä pyritään kannustamaan pohtimaan henkilökohtaisia kokemuksia ja moraalisia näkökohtia sekä tuomaan esiin ristiriitaisuuksia muiden MCD:n osallistujien näkemysten ja kokemusten välillä.

Joitakin MCD:n keskeisiä periaatteita:

- 1) kokemus moraalisen pohdinnan lähtökohtana;
- 2) osallistujien tulkintojen ja tosiseikkojen arvioinnin vaihtelut sekä heidän johtopäätöksensä otetaan huomioon;
- 3) osallistujan arvojen ja normien yhdistäminen esitetyn tapauksen tilanteeseen;
- 4) vuoropuhelu prosessina ja tuotteena, jossa tieto ja käytännön viisaus syntyvät ja täydentyvät tekemällä oppimisen kautta.

MCD:ssä osallistajat esittävät fasilitaattorin avustuksella itselleen moraalisia kysymyksiä, jotka liittyvät tapauksen todelliseen kokemukseen.

Teoreettinen ongelma ei ole sopiva lähtökohta pohdinnalle.

Lisäksi MCD:ssä korostetaan terveydenhuollon ammattilaisten ajatusten ja kokemusten vaihtelua.

MCD:ssä erilaisia näkökulmia tarkastellaan hyvin huolellisesti. Lähtökohtaisesti ei pyritä päättämään, mikä näkökulma tai vastaus on oikea, vaan esittämään avoimia ja kriittisiä kysymyksiä, jotta voidaan kehittää hypoteeseja näkökulman taustalla ja selvittää, miten se soveltuu käsillä olevaan tapaukseen.

Kun joku osallistujista tuo vuoropuheluun esimerkiksi eettisen käsityksen autonomian käsitteestä, silloin keskitytään tarkastelemaan autonomian keinoja suhteessa henkilöön tässä tapauksessa ja sitä, miksi sitä pidetään tärkeänä.

Tämä voi johtaa pohdintaan autonomian erilaisista tulkinnoista ja niiden merkityksestä tämän tapauksen dilemmaa koskevalle väitteelle.

Tämän yhteisen pohdintaprosessin lopputulos on väliaikainen ratkaisu ja jatkuvasti kontekstista riippuvainen.

Keskipitkän aikavälin kriittisen analyysin avulla saadut oivallukset voivat olla arvokkaita samankaltaisissa uusissa tilanteissa, mutta niitä ei voida koskaan omaksua automaattisesti.

Osallistajat

- Ohjaaja - on joko ulkopuolinen asiantuntija (yleensä eetikko) tai terveydenhuollon ammattilainen laitoksesta, joka on koulutettu ja sertifioitu moraalitapausten käsittelyn ohjaajaksi;
- Toinen fasilitaattori (mahdollisuuksien mukaan);
- Tarkkailija;
- Tapauksen esittelijä on yleensä lääkäri tai sairaanhoitaja, joka on eettisen dilemman edessä;
- Moniammatillinen ryhmä - tasapuolisesti edustettuna;
- Lopulta: tilanteessa oleva potilas tai hänen edustajansa.

Käytännölliset vaatimukset moraalitapauksen pohdintaa varten

- Huone, joka mahdollistaa mahdollisuuksien mukaan istumajärjestyksen, jossa ei ole esteitä tai osallistujien asentoeroja.
- Osallistujat istuvat piirissä.
- Tarvitset: Fläppitaulu.
- Fasilitaattori kirjoittaa ideat Fläppitaululle.
- AIKA - keskimäärin 90 min - ei määritetä selkeästi etukäteen, vaan riippuu pikemminkin ryhmän dynamiikasta, ryhmästä ja MCD:n tarkoituksesta - päätöksenteko tai yhteisymmärryksen saavuttaminen (tässä aikaa ei ole rajoitettu).

Kymmenen vaihetta moraalitapauksen pohdintaan

Vaihe 1 - Johdanto

- Ohjaaja toivottaa osallistujat tervetulleiksi.
- Selittää kokouksessa käsiteltävän asian.
- Selittää lyhyesti DCM:n teoreettiset ja menettelylliset perusteet ja korostaa kokouksen luottamuksellisuutta.
- Fasilitoija muotoilee yhdessä osallistujien kanssa kokouksen tarkoituksen: ongelman selvittäminen ja keinon löytäminen sen ratkaisemiseksi.
- Fasilitaattori selittää MCD:n tarkoituksen ja menettelyn.
- Tällaisia kysymyksiä ovat esimerkiksi: mikä on MCD, mikä on tämän työkokouksen tarkoitus osallistujille, mitkä ovat molemminpuoliset odotukset (esim. avoin ja rehellinen viestintä) ja menetelmän vaiheiden selittäminen.

Vaihe 2 - Tapauksen esittely

- Tapauksen esittelijät esittelevät tilanteen yksityiskohtaisesti (he ovat ne, jotka kohtaavat ongelman potilaan kanssa) - lääketieteellinen tilanne, psykososiaalinen tila, ihmissuhteet, eksistentiaaliset ongelmat, oikeudelliset ongelmat jne.
- Osallistujat voivat esittää tarkentavia, asiallisia kysymyksiä - Kysymysten laatua seurataan.
- Ohjaaja esittää kysymyksiä esittelijälle:
 - ▶ **Milloin hän koki moraalisen ongelman voimakkaimmin?** ja pyytää tarvittaessa tarkempia kuvauksia.
- Tässä vaiheessa keskitytään tapauksen esittäjän kokemukseen.
 - ▶ **Mitä muita näkökulmia on esitettävänä?**
- Tätä hetkeä kutsutaan tapauksen "kuumaksi hetkeksi". Tapauksen esittäjää pyydetään antamaan yksityiskohtainen kuvaus tilanteen tosiseikoista sillä hetkellä. Tosiasioihin kuuluvat myös "tunteet". Tunteista voi olla hyötyä, jotta voidaan paremmin ymmärtää esittäjän moraalista epämukavuutta ja siten arvoja, joita kyseenalaistetaan.

Vaihe 3 - Moraalisen kysymyksen ja dilemman muotoilu

- Ohjaaja pyytää tapauksen esittelijää muotoilemaan kiireellisimmän moraalisen kysymyksen.
 - ▶ **Olkaa hyvä ja muotoilkaa teitä askarruttavat kysymykset? Mitä toimintavaihtoehtoja näet? Mitä seurauksia voitte ennakoida?**
 - ▶ **Pyydän osallistujia muotoilemaan moraalisen kysymyksen heidän näkökulmastaan?**
- Ohjaaja kannustaa ryhmää auttamaan tapaukseen liittyvien moraalisten kysymysten muotoilussa.
- Keskitytään vaihtoehtoihin toimiin, asenteisiin, seurausten luetteloon, mahdollisuuksiin.
- Fasilitaattori voi esittää kysymyksiä esittelijälle.
 - ▶ **Mikä on sinulle tässä tilanteessa vaakalaudalla? Mitä huolenaiheita sinulla on? Mikä saa sinut tuntemaan olosi levottomaksi?**

- Moraalisen dilemman muotoilu
- Tapauksen esittelijää pyydetään muotoilemaan tilanne dilemman muodossa:
 - ▶ **Mitä todellisia toimia hän voisi valita tässä tilanteessa?**
- Dilemmassa on aina kaksi toisensa poissulkevaa vaihtoehtoa. Kummallakin toimella on kielteisiä seurauksia. Kummankin vaihtoehdon kielteisten seurausten nimenomainen mainitseminen selventää, mistä on kyse tapauksen esittelijän kannalta.

Esimerkki: **Mitkä ovat dilemman kaksi toisensa poissulkevaa vaihtoehtoa?**

- ▶ **A - rauhoittaminen**
- ▶ **B - ei rauhoittaminen**
- ▶ **Mitkä ovat A:n kielteiset seuraukset?**
- ▶ **Mitkä ovat kielteiset seuraukset B:lle?**
- ▶ **Mitä X:n olisi tehtävä annetussa tilanteessa S Y:n suuntaan yrittäessään, toimiakseen oikein?**

Vaihe 4 - Osallistujien selventäminen

- Neljännessä vaiheessa edistetään tilanteen selkeää ymmärtämistä, jotta osallistujat voivat asettua tapauksen esittelijän asemaan.
 - ▶ **Mitä lisäselvennyksiä mielestäsi tarvitaan? Tavoitteena on pystyä asettumaan kollegan tilanteeseen ja ymmärtää paremmin kollegan kohtaamaa dilemmaa?**
- Ohjaaja kehottaa kaikkia osallistujia esittämään kysymyksiä tilanteen selventämiseksi.
- Selvennyksen tarkoituksena on (uudelleen)rakentaa mahdollisimman selkeästi tapauksen esittäjän esittämä tilanne, jotta moraalista dilemmaa voidaan tutkia. Siksi kaikki tosiasiat ja kaikki selvennykset tai kysymykset eivät ole merkityksellisiä, vaan ainoastaan ne, jotka liittyvät dilemmaan.
- Tämän vaiheen selvennysten tarkoituksena ei ole selvittää, mitä muut ajattelevat, vaan ymmärtää paremmin tapauksen esittäjän kohtaamaa dilemmaa ja valmistaa osallistujia asettumaan tilanteeseen.
- Myöhemmin kaikkia osallistujia pyydetään vastaamaan itse esittelijän tapauksen dilemmakysymykseen:
 - ▶ **Miten vastaisin moraaliseen kysymykseen, jos olisin tapauksen esittelijän tilanteessa, ja miten perustelisin vastaukseni?**
- MCD:ssä osallistujat yrittävät vastata tapauksen esittelijän dilemmaan ikään kuin he olisivat samassa tilanteessa.

Vaihe 5 - Tapauksen analysointi

- Ohjaaja pyytää osallistujia tekemään selväksi eri asianosaisten arvot tässä tapauksessa, jotka liittyvät dilemmaan. Ryhmää pyydetään myös muotoilemaan kullekin arvolle normatiivinen toimintasääntö (normi), joka seuraa arvosta. Ohjaaja merkitsee tulokset järjestelmällisesti fläppitaululle.
 - ▶ **Mitkä ovat eri näkökulmat? Potilaan? Tyttäret? Tapauksen esittelijän? MCD:hen osallistuvat tahot?**
 - ▶ **Mitkä ovat asianomaisten osapuolten arvot tapauksessa? Kun viittaamme arvoihin, tarkoittammeko sitä, mitä me resonoimme? Mihin sydämemme resonoi?**
 - ▶ **Esittelijän näkökulmasta? Mitkä arvot ovat dilemman taustalla?**
 - ▶ **Mikä on normi? Emme viittaa sosiaaliseen normiin tai lakeihin. Viittaamme siihen, mitä omatuntomme sanoo meille, että meidän PITÄISI tehdä. Mitä meidän pitäisi tehdä?**
 - ▶ **Normi/moraalinen velvollisuus - Mitä minun pitäisi tehdä? Mitä minun on tehtävä?**
- Saadakseen käsityksen tapauksen monimutkaisuudesta osallistujat tutkivat asianosaisten arvoja ja normeja ja rakentavat yhdessä näkökulma-, arvo- ja normikaavion. Tämä tarkoittaa sitä, että osallistujat laativat luettelon asiaankuuluvista näkökulmista (asianomaiset osapuolet), ja kunkin

tutkitun näkökulman osalta he korostavat, mitkä ovat dilemmaan liittyvät tärkeät arvot ja mihin toimiin olisi ryhdyttävä tietyn arvon saavuttamiseksi (tätä kutsutaan normiksi).

- Jos ryhmä näyttää unohtavan jonkin tärkeän asianosaisen, arvon tai normin, fasilitaattori voi tarkistaa asian esittämällä kysymyksiä osallistujille. "Olisiko X mielestänne merkityksellinen näkökulma, joka pitäisi ottaa mukaan?". Arvoja ja normeja ei ole yleisesti muotoiltu, vaan ne liittyvät tiukasti tilanteeseen ja siihen, miten asianomaiset osapuolet toteuttavat niitä.

Vaihe 6 – Vaihtoehtojen etsiminen

NÄKÖKULMAT	ARVOT	MORAALISET VELVOITTEET	TOIMET/ENSISIJAISET VAIHTOEHDOT
------------	-------	------------------------	---------------------------------

- Ohjaaja pyytää osallistujia muotoilemaan vaihtoehtoisia toimintatapoja.
- Ne luetellaan taulukossa.
► **Mitä vaihtoehtoisia toimia/vaihtoehtoja näet?**
- Tämän vaiheen tarkoituksena on tehdä aivoriihi, jotta saadaan visuaalista kuvaa mahdollisista toimintatavoista tai -vaihtoehtoista, joilla voidaan ylittää dilemman asettamat rajoitukset.
- Pääpaino on luovuuden stimuloimisessa ajatteleamalla laatikon ulkopuolella (ei vaihtoehtojen toivottavuudessa tai toteutettavuudessa). Jotkin mainituista vaihtoehtoista voivat olla hyödyllisiä myöhemmin, kun osallistujat vastaavat moraaliseen dilemmaan, kun he kysyvät itseltään ja pohtivat taustalla olevia näkökohtia.

Vaihe 7 - Näkökulmat, yksilölliset valinnat

- Ohjaaja pyytää osallistujia ottamaan kynän ja paperin ja antamaan yksilölliset vastaukset seuraaviin kysymyksiin:
A) **On moraalisesti perusteltua, että valitsen vaihtoehdon....** (A tai B vaihtoehtona).
B) **koska...** (mikä arvo tai normi?)
c) **huolimatta...** (mikä arvo tai normi?)
D) **Miten voitte rajoittaa C-kohdassa mainitun valintanne aiheuttamia vahinkoja?**
E) **Miten sinun pitäisi toimia kohdassa A antamasi vastauksen mukaan?**
- Fasilitaattori kysyy, kuka valitsi vaihtoehdon A, ja antaa heille puheenvuoron. Sitten kuka valitsi vaihtoehdon B.
- Fasilitaattori kysyy muilta osallistujilta, minkä valinnan he tekivät ja mitä näkökohtia siihen voi lisätä.
- Ohjaaja merkitsee kaikki vastaukset fläppitaululle. Tämän vaiheen tarkoituksena on saada osallistujat muotoilemaan henkilökohtaisia näkemyksiään, arvojaan ja normejaan tapauksesta. Moraalinen perustelu, jonka he esittävät tapauksen esittelijälle ("sinun pitäisi tehdä näin"), on heidän oman ajattelunsa tarkastelua tapauksen keskeisestä moraalista kysymyksestä.

Vaihe 8 - Tutkiva vuoropuhelu

- Tutkivassa vuoropuhelussa tutkitaan, mitä arvoja, normeja ja vaihtoehtoja on vahvistettu.
► **ME olemme yhdessä havainneet...**
- Vertaillaan kahta yleisintä arvoa A:lle ja B:lle.
- Sovittelija kysyy, minkä arvon osalta vallitsee yksimielisyys tai vastustus. Jos suuntaudutaan arvoon A tai arvoon B, otetaan huomioon myös potilaan tai hänen perheensä valinta.
► **Mikä arvo jää huomiotta? Mikä arvo on jäänyt taka-alalle?**
► **Miten osallistujat kokevat tämän arvon?**

- Pyritään selvittämään, miten osallistujat kokevat tämän arvon.
- Etsitään yhtäläisyyksiä ja eroja siinä, miten tutkitut arvot koetaan.

Huomio!

Dialogi on eri asia kuin keskustelu. Keskustelussa osallistujat pyrkivät vakuuttamaan toisensa siitä, että heidän oma kantansa on parempi. Dialogissa osallistujat keskittyvät ymmärtämään ja tutkimaan toistensa näkökulmaa. Vuoropuhelu edellyttää kriittistä mutta rakentavaa kuuntelevaa ja kyseenalaistavaa asennetta.

Vaihe 9 - Johtopäätökset, seuraukset, päätös

- Tässä vaiheessa osallistujia pyydetään tekemään johtopäätöksiä ja laatimaan toimintasuunnitelma.
 - ▶ **Mitä johtopäätöksiä voimme tehdä?**
 - ▶ **Moraalinen kysymys oli...?**
- Fasilitaattori palaa MCD:n alussa esitettyyn moraaliseen kysymykseen ja pyytää ryhmää tekemään selväksi saadut oivallukset.
- Nämä oivallukset voivat liittyä käsiteltävänä olevaan asiaan, prosessin yhteiseen pohdintaan tai joihinkin keskeisiin peruseräisiin, jotka voivat olla lähtökohtana vastaavalle tapaukselle tulevaisuudessa tai kulmakivenä politiikan kehittämiselle tai ohjeistukselle kyseisessä tapauksessa.
- Yksimielisyyteen ei ole välttämätöntä päästä, vaan johtopäätös voi olla myös se, että ajatuksia on runsaasti, mikä voi johtaa kysymyksiin siitä, mitä tämä moninaisuus merkitsee arkikäytännön kannalta ja miten siitä voidaan luopua. Jos jokin ajatus tai osallistuja on hallitseva, fasilitaattori voi esittää rohkaisevia kysymyksiä, jotta osallistujat voivat pohtia asiaa kriittisesti.
- Tämä voi avata vuoropuhelun uudelleen ja johtaa uusiin ideoihin ja johtopäätöksiin. Fasilitaattorin kriittinen ja sokraattinen asenne on tässä yhteydessä olennainen.
- Joskus johtopäätökset olisi ymmärrettävä alustaviksi johtopäätöksiksi, koska MCD-istuntojen jälkeen tarvitaan ulkopuolisen asiantuntijan viittaus tai toinen näkökulma.
- Jos aikaa on rajoitetusti, tämä vaihe voidaan lyhentää lyhyeen luetteloon osallistujien johtopäätöksistä tai fasilitaattorin yhteenvetoon niistä.

Vaihe 10 - MCD-prosessin arviointi

- Fasilitaattori arvioi MCD-prosessia yhdessä osallistujien kanssa.
- Mitkä ovat tapauskeskustelun ja MCD:n tulokset?
- Miten prosessi koettiin?
- Onko perhe tyytyväinen? Otettiin heidän huolensa vakavasti?
- Kokivatko kaikki osallistujat keskustelun avoimeksi ja rakentavaksi?
- Arviointi on tärkeää oppimisen kannalta. Se voi myös johtaa siihen, että seuraavalla kerralla taitoja, asenteita ja menettelytapoja muutetaan ottaen huomioon kohdatut rajoitukset.